

na funció tenen amb relació al projecte noucentista que aquests autors vehiculen. La Dra. Montserrat Palau estudia els elements propis del folklore i els components llegendaris que l'escriptor i polític Ventura Gassol usa en la seva producció literària i molt concretament en el seu poema dramàtic de caràcter modernista *La mort de l'ós* (1935), en la qual fa un ús simbolista del llegat folklòric, ja sigui llegenda, cançó o dansa. El treball «De la "llegenda" de la reina Esther a la *Primera història* espriuana», del Dr. Joan Ramon Veny, té com a objectiu analitzar algunes de les estratègies literàries que fa servir Espriu per enllaçar i incardinar el relat bíblic en la seva obra teatral, titulada, significativament, *Primera història d'Esther*, que li permeten construir una obra pròpia i original. És, alhora, un hipertext del llibre de l'Antic Testament (p. 206) i significa una «reinterpretació subversiva de la llegenda», que s'articula sobretot sobre el canvi de gènere, de la narració al teatre, per donar importància al diàleg i dotar de referents en el mite de Sinera.

En conjunt, podem dir que *La llegenda* recull un seguit de contribucions ben diverses d'especialistes d'universitats catalanes que aporten amb els seus treballs rigorosos una multiplicitat de punts de vista i d'anàlisi que palesen la importància de la forma narrativa que anomenem «llegenda» en la tradició literària popular i culta, des de la tradició clàssica a la contemporaneïtat. Una forma narrativa, un gènere, que ha mostrat a través dels segles la seva vitalitat, versatilitat i arrelament en les més diverses formulacions culturals, qualitats que palesen la seva alta funcionalitat comunicativa.

Epistolari Joan Colomines - Salvador Espriu

VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL

Universitat Autònoma de Barcelona

victor.martinez@uab.cat

COLOMINES & ESPRIU (2018): Joan Colomines i Salvador Espriu, *Epistolari Joan Colomines - Salvador Espriu*, J. R. Veny-Mesquida (cur.), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

No cal insistir en l'enorme interès dels epistolaris. Tal com s'esdevé amb els dietaris, l'intercanvi epistolar, sempre que no sigui explícitament fictici, pot permetre una doble lectura. Els epistolaris, que acaben formant una teranyina amb els altres existents dels autors, són, malgrat tergiversacions i oblots, una font importantíssima de dades factuais tant personals com històriques. Sovint, són només això, i no és pas poca cosa. Però també adquireixen la categoria de literaris quan s'hi produeix la confluència entre l'aportació de dades, la centralitat dels corresponents, la capacitat expressiva en l'ús de la llengua i la riquesa de continguts

personals. En aquests casos, els epistolaris són una variant de la literatura del jo que convida a la reconstrucció imaginativa dels autors i de les seves relacions d'una manera especialment vívida. Com han explicat els estudiosos, això és afavorit per la presència d'un ritme pausat a partir de seqüències temàtiques, de gestos discursius, que connecten les cartes amb l'exterioritat (vivencial, artística o històrica) dels corresponents. Aquest doble interès factual i literari és ben present en els dos protagonistes del llibre *Epistolari Joan Colomines - Salvador Espriu*, centrals, el primer sobretot com a activista, en el sistema literari català. La contracoberta del llibre, molt ben pensada, ens informa dels trets que singularitzen el material editat: la conservació de missives dels dos destinataris —atesa la dèria d'Espriu per destruir les que li enviaven, les de Colomines les tenim perquè ell en va guardar còpia—; el fet que el gruix més important de cartes sigui de la dècada dels seixanta, fonamental per a tots dos autors —i, cal afegir, també per a la cultura catalana—; i la informació que hi trobem sobre la ideologia i l'activisme dels protagonistes. En conjunt, J. R. Veny-Mesquida ens ofereix l'edició profusament anotada —i és un mèrit destacable que els errors en les remissions internes i bibliogràfiques siguin pràcticament inexistents— de 128 cartes i targetes dipositades gairebé totes a l'Arxiu Nacional de Catalunya. La gran majoria corresponen a Salvador Espriu: 93 d'adreçades a Joan Colomines i una a Àlvar Valls. En sentit contrari, n'hi trobem 29 de Colomines —hi inclou un «Saluda» oficial— a Espriu. A tot això, cal sumar-li les 5 cartes que Josep Espriu, en funció de mur protector del seu germà, va trametre a Colomines. És del tot encertat el títol del volum, amb Colomines al capdavant, perquè, malgrat la desproporció entre el material conservat, ell és, com explica el curador, el motor de les iniciatives que articulen l'epistolari. Tot i que no se'ns hi expliciten amb prou detall els criteris de transcripció, l'edició de les cartes és pulcra i amb bones solucions tipogràfiques.

La centralitat de Colomines i d'Espriu fa que, en una correspondència iniciada el 1959 i acabada el 1985, el gavadal de dades factuais que ofereix el llibre sigui abundant i significatiu. Per exemple, podem esbrinar finalment quin és l'homenatge a Salvat-Papasseit que s'amaga rere el poema «Inici de càntic en el temple» (carta 62, p. 119). O conèixer informacions sobre la correcció de *Laia*, o tenir notícies concretes sobre poemes que li són demanats a Espriu. Poden semblar detalls petits, però aclareixen fets que han portat de corcoll els estudiosos. I, és clar, s'il·luminen les accions en les quals s'embolicava Colomines i en les quals Espriu es veia involucrat. Aquí els detalls ja no són sempre tan petits, perquè afecten accions amb un significat històric que depassa els corresponents, sobretot si ens toquem, al costat de la fundació de revistes o de propostes de premi Nobel, amb la Caputxinada o el Price. La correspondència s'inicia a propòsit d'una d'aquestes activitats, les Barbolles Poètiques endegades per Colomines en les quals participa Espriu. L'àrdua feina de contextualització feta per Veny-Mesquida, que ja ha acollit digitalment aquests autors dins la Càtedra Màrius Torres que dirigeix, és exemplar, tot i que les valoracions del curador potser són més tolerants amb Colomines que no pas amb Espriu. Fet i fet, és inevitable que, a l'hora de convertir un mate-

rial privat en material públic, el resultat final sigui deutor tant dels qui envien les cartes com, en molta mesura, del qui les edita i les contextualitza —i en aquest cas ha estat essencial el fet de recórrer al dietari inèdit de Colomines. No exagero gens si dic que la lectura de les llargues i informades notes del curador, que ha col·laborat també en l'edició crítica d'Espriu, és tan apassionant com la de les mateixes cartes. Només s'hi troba a faltar, contra el que hauria de ser preceptiu en aquesta mena de llibres, un índex de noms i d'obres que permeti de navegar, *a posteriori* o per motius previs d'interès concret, entre l'abundant informació que s'hi ofereix. Val a dir que no és el primer cop que això passa en la nostra filologia i que, si deixem de banda motius estafararis com ara no incloure un índex onomàstic per tal d'evitar tafaneries —aportació certament innovadora de Maria Bohigas a propòsit de la correspondència entre Mercè Rodoreda i Joan Sales—, al darrere hi trobem febleses editorials i pocs recursos materials dedicats als llibres erudits.

La correspondència entre Colomines i Espriu, però, com he dit, va molt més enllà de l'interès factual. En un pròleg excel·lent, J. R. Veny-Mesquida segueix filològicament els diferents passos que condueixen fins a les cartes: des de l'arxiu, el dietari i l'epistolari general de Colomines, fins a la correspondència concreta amb Espriu i les seqüències temàtiques que hi són presents. Veny-Mesquida identifica els gestos discursius que marquen el ritme epistolari i en definitiva, com hem vist, la literarietat, sustentada aquí també pel fet que els dos autors són escriptors. De tot plegat, sobretot en el cas de Colomines, en sorgeix l'home en la seva circumstància i en la seva manera de ser, de fer i de treballar. En sorgeix també la relació entre dues persones de tarannà ben diferent. L'home d'acció que és Colomines arrossega un Espriu de compromís ferm però molt més caut i desconfiat. D'entre la munió d'iniciatives i de seqüències, que no puc enumerar aquí, Veny-Mesquida crida l'atenció sobre dues de principals: la del mestratge poètic que Colomines cerca en Espriu i la del debat polític sobre la relació Catalunya-Espanya. La primera té com a rerefons el conflicte existencial de Colomines entre la literatura i l'activisme. És admirable, per la seva força i caràcter, el procés en el qual Colomines, que ha buscat en Espriu una manera de reafirmar-se com a escriptor, finalment deslliura el seu mentor i declara que ja ha trobat el seu propi camí (vegi's la carta 17, p. 53). Espriu, que se'n va sentir alleujat, havia fet el seu paper amb un esforç considerable, i en una de les cartes (la 4, del 9 de març de 1961, p. 30) havia ofert a Colomines una *ars poetica* molt precisa: «Vull recordar-li només que el més difícil d'aconseguir és el rigor intern de l'expressió, que té molt a veure amb les matemàtiques, en la seva dimensió pitagòrica. La difícilíssima senzillesa final, en una paraula», una senzillesa que s'obté «o per una mena d'estat de gràcia o per l'autenticitat d'un sofriment». En les seves proclames públiques Espriu era més pudorós i parlava de la poesia o bé com d'una ajuda per viure rectament i per ben morir o bé, com és el cas de la teoria estètica que va llegir justament per a l'Arxiu Sonor de Poesia de Colomines, com d'una aspiració al silenci. Aquí, en canvi, i no és l'únic epistolari en el qual ho fa, amb la llibertat d'adreçar-se a un sol interlocutor, se sent empès a parlar de manera més personal.

L'altra gran seqüència, la de les relacions Catalunya-Espanya, podria semblar exclusivament política i ideològica, però és igualment personal i viscuda en uns homes que senten la catalanitat com un centre moral en temps de resistència i de servei. El 18 d'octubre de 1961, Espriu va adreçar a Colomines una de les seves cartes més aclaridores sobre aquests temes: «sentimentalment, em sento català espanyol i no català a seques, i d'aquí *La pell de brau*» (carta 15, ps. 50-51). La carta conté moltes altres declaracions d'interès, però cal advertir sobre interpretacions errònies, anacrònicament espanyolistes, de la que acabo de citar: Espriu estima «l'Espanya en la seva totalitat, en la qual comprenc el Rosselló, Portugal i Gibraltar». Només si no es pogués salvar la catalanitat —que és el nucli dur que tant Colomines com Espriu defensen—, s'hauria de renunciar a la construcció peninsular. Colomines no sembla disposat a fer lectures tan matisades, amb portugues i sepharads pel mig, i es vantarà d'haver fet canviar Espriu d'opinió, el qual, és cert, havent escrit ja *Llibre de Sinera*, el 10 de gener de 1966 li dirà que cal «la plena sobirania dels Països Catalans» (carta 74, p. 135). No oblidem, però, les giragonses dels moments històrics. Espriu es reafirmarà iberista en una conversa amb Xavier Bru de Sala el 1983, i el mateix Colomines, als anys setanta, li dirà a Espriu que cal fer ressorgir els pobles de l'Estat espanyol: «Encara no dic Espanya, però he millorat» (carta 119, p. 203). L'arc cronològic de l'epistolari ens porta des de la clandestinitat fins a un Colomines president de la Comissió de Política Cultural del Parlament i fins a un Espriu malalt i aclapat que es refugia rere el seu germà. La darrera targeta del llibre —aquestes targetetes d'Espriu que no són tan intranscendents com de vegades ens pensem—, ara sí des del buit i des del silenci, deu ser una de les més impactants de la literatura catalana.

Salvador Espriu sentia una enorme preocupació per l'ús que es podria arribar a fer de la seva correspondència —d'aquí la dèria destructora—, però també, malgrat totes les ironies amb què es protegia, va declarar que la considerava part de la seva obra literària. N'hauria volgut fer una selecció i puntualitzava que la possible altura de les missives era també responsabilitat de la qualitat del destinatari. No hi ha dubte, en el cas que ens ocupa, de l'altura i de les aptituds d'uns destinataris que s'escoltaven l'un a l'altre. Com tampoc no n'hi ha de la gran capacitat amb què J. R. Veny-Mesquida demostra les virtuts del rigor filològic.